

Az egyház kétezer év óta állandó párbeszédben áll a világgal. Időnként lapunkban is alkalmat akarunk adni arra, hogy az embert és világot különböző nézőpontokból végiggondoljuk. Így bocsátjuk útjára Szilágyi Ákos esszéjét Tarnay Brúnó válaszával. Tanulmányukhoz csatlakozik következő számunkban Balassa Péter és Geréby György írása. Várjuk olvasóink véleményét, hozzászólását.

SZILÁGYI ÁKOS

Ember és autonómia

(A filozófia megnemvalósítása)

Mikor az egyes embert valamely meghatározott szempontból vizsgálják, azaz más egyes emberek e meghatározott szempont általánosságát pajzsként maguk elé tartva nyomulnak előre megismerésében, akkor éppen *lényegétől* tekintenek el. Tárggyá, dologgá, objektummá teszik, holott az ember szubjektum. S bár ő maga eltárgyasíthatja és el is tárgyiasítja magát, mások számára mégis eltárgyasíthatatlan marad. Mert mihelyt úgy tűnik, hogy tárggyá tették, az már nem ő: a szubjektumszerűség lényege szerint azonosíthatatlan és megfoghatatlan a mindent tárggyá tevő tudat, a szellem számára. Akkor is igaz ez, ha a filozófiai vizsgálódás kiindulópontja a végeredmény-nyel homlokegyenest ellenkező, ha az egyes embert éppen mint alanyt, éppen mint személyiséget, szubjektumszerűséget, életet akarnak elemezni és megérteni, azaz a szellem tárgyává tenni. A lehetetlenség tehát nem a célkitűzésből, hanem a módszerekből, az eszközök alkalmatlanságából adódik, abból, hogy a megismerés módja természeténél fogva más célt feltételez, mint a megismerő. Természetesen szerezhethünk tárgyszerű ismereteket, tudást egy másik emberről, de nem ismerhetjük meg, azaz nem birtokolhatjuk tudás formájában a másik embert. A tudás egy módjával rendelkezhetünk ugyan, de a másik emberrel nem. S a tudás e módja sok mindent megkönynyíthet, de a másik emberhez közel kerülést, a másik emberrel való kapcsolatot, a másik ember szeretetét nem. Az elméleti tudás inkább útjában áll a másik ember szubjektumszerű elismerésének és igenlésének, hiszen tárggyá teszi, fölé helyezi az elméleti tudás birtokosát, amivel mindig ellenállást, lázadást vált ki a másik emberből.

Persze, amíg valamely tudományos célkitűzés határai között mozog vizsgálódásunk, amíg tisztában vagyunk korlátozottságával, amíg a tudományos megismerés „objektivitás”-eszményéből nem csinálunk filozófiát, erkölcs-nélküliségéből pedig „új erkölcsöt”, azaz „jón, rosszon túli” erkölcstelenséget, addig nincs baj. Csakhogy körünkben éppen azt látjuk, hogy ez az eredetileg tudományos felfogásmód, az „objektíve helyes” totalitárius álláspontjára helyezkedve a filozófia és az erkölcs „babonái”, „féligazságai” fölé kíván kerekedni, s hovatovább kiterjed az élet, az emberi kapcsolatok egész területére. Nemcsak a megismerő *tudat* és *tárgya* viszonyára érvényes, hanem az egyes emberek egymáshoz és a kozmoszhoz való viszonyára is. A mindent, így

az embert is *tárggyá tevő* tudomány és technika, korunk eme új és egyetemes világvallása lett a legfőbb *erkölcsi iskolája* annak az embernek, aki elveszítette élete kozmikus és közösségi dimenzióit és egyre inkább *tudattá* zsugorodott, tudatába bábozódtott, a műveltségi és szociális hierarchia bármely fokán áll is.

Tudományosan nem bizonyítható, ámde nem is cáfolható, hogy az ember nem tárgy, hanem tevékenység, nem dolog, hanem szubjektum, nem rész, hanem egész, s így nem azonosítható létének egyetlen aspektusával sem, nem szeletelhető fel, nem zárható le, mindaddig, amíg él. Az ember szubjektumszerűsége soha, egyetlen percre, az emberi lét mélypontján sem szűnik meg teljesen: redukálódhat, elszegényedhet, kifakulhat, de csak a halállal foszlik semmivé. Mindaddig, amíg él, nem tehető tárggyá, nem fejezhető be, nem azonosítható egyetlen cselekedetével sem teljesen, mindaddig, amíg él: örökös elmozdulás, örökös máslet, örökös túllevés és túlhaladás önmagán, örökös mozgás és önmeghatározás.

Megtehetjük – mint most is –, hogy az embert mint szubjektumot vizsgáljuk, de ami a szellemi elsajátítás *tartalmában* igenlően jut kifejezésre, *formájában* változatlanul tagadó jellegű marad. Miközben a másik embert *elméletileg* szubjektumként igenljük, *gyakorlatilag* – ugyanis az elméleti tudás *formájával* és *formájában* – tagadjuk szubjektum-mivoltát: tárggyá tesszük. Konkrét élethelyzetben gyakori, hogy ilyesfajta *tárgyi tudással* – azaz: a másik embert tárggyá tevő tudással – fordulunk oda valakihez, talán nem is sejtve, mit cselekszünk. S bármily szellemes, tapintatos, igaz és körültekintő legyen is ez a tudás, egészen odáig, hogy még minket magunkat, egész helyzetünket, kapcsolatunkat is tárgyává tesszük, a másik emberből csakis ingerültséget, elutasítást, tiltakozást válthatunk ki vele. Ugyanis itt sohasem a tudás tartalmáról, hanem formájáról és e forma *saját*, önállósult tartalmáról van már szó. Legyen bár e tudás kiindulópontja a legönzetlenebb segíteni akarás és szeretet, attól a pillanattól fogva, hogy az egyik fél magára vállalta, egyben ki is lépett a konkrét élethelyzetből, míg a másik ott maradt. Az élethelyzetben elfoglalt helyük tehát megváltozott és a tudás birtokosa igazságtalan előnyhöz jutott, amit most visszatérve a szituáció foglyához még kamatoztatni is akar.

Ha szeretjük a másikat, azaz *emberszámba* vesszük, személyként értékeljük, akkor nem rendelkezhetünk róla *ilyen* tudással, mert ez a tudás – azaz a másik ilyennek tudása – megerősokolja a másikat, megöli szubjektumszerű elevenségét, azonosítja létének valamely részletével, befejezi, lezárja életét. Kettős értelemben sem rendelkezhetünk olyan tudással, amely lezárja a másik embert, mint valami megfejtett rejtvényt: egyrészt erkölcsileg, mert nem szabad ilyen tudással rendelkezni a másiktól, mert embertelen és elembertelenítő tudás, másrészt ismeretelméletileg, mert a szubjektumot nem lehet megismerni, mihelyt tárggyá teszik, már valami mást vizsgálnak.

Tegyünk azonban itt egy kitérőt, amely nélkül nem térhetünk rá elmélkedésünk voltaképpeni tárgyára. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanis, hogy az eltárggyiasításban, mindennek tárggyá tevésében, beleértve ebbe saját személyünk és a másik ember tárggyá tevését is, ugyancsak szubjektum-mivoltunk jut kifejezésre: hiszen csak szubjektum képes tárgyává tenni a létet. Sőt, ha az emberi jelenség megértésében isteni segédlethez nem folyamodunk, akkor be kell látnunk, hogy az ember szubjektumszerűsége, ez a mindenkor *isteniként* azonosított vonás, eredetileg éppen a gyakorlatban, a dologi világ, a természet „tárgyesetbe” helyezése révén, az eltárggyiasítás folyamatában, annak eredményeként keletkezett és vált egyre egyetemesebbé. Természetesen kérdés, hogy mennyire lehet „tárgyesetbe” helyezni létezésünk *anyagi* előfeltételeit, mennyire lehet és szabad a természethez, a testhez, a társadalmi lét anyagi előfeltételeihez mint *dolgokhoz* viszonyulni. A tárggyá tevés ugyanis mindig redukciót tartalmaz, a természet nem holt és nem is rajtunk kívül levő matéria, az élet több bármely elgondolásnál, s így nem alaptalan az aggodalom, hogy még itt is

bekövetkezhet és be is következnek a lét degradálása, pusztítása, elszegényítése, s hogy az emberi lét egy erkölcsileg – és nemcsak technikailag – magasabb szintjén a kozmosz egészének szubjektumszerű átélésére és igenlésére lesz szükség, ami ma még csak költői és filozófiai álláspontként létezik. Ám ide eljutni az ember számára, úgy látszik, csak ezen az úton lehet, hiszen a kozmosz szubjektumszerű igenlése előfeltételezi az emberi szubjektum kiteljesült erkölcsi kozmoszát, márpedig ennek nem pusztán szellemi előfeltételei vannak. Az emberi szubjektumszerűség történelmi megvalósulása, kibontakozása számára csak ez az út adott: az önelidegenedés, az önkorlátozás és önmeghaladás, a szenvedés és boldogtalanság útja. A történeti mozgás e pontjáról úgy látszik, hogy az ember lényegénél fogva *nem tökéletes szubjektum*. Tökéletes szubjektum csak az *abszolút szellem* lehetne, amely azonban nem ismer elhatároltságot, nem tesz tárgyává semmit és minden különbséget és tárgyiasságot felold önmagában. A tökéletes szubjektum tiszta szellem, s mint ilyen önmagában teljes, önmagán nyugvó, mozdulatlan lét. Ha Isten tökéletes szubjektum, akkor mozdulatlan: elhagyta a történelmet és soha többé nem avatkozhat bele, soha többé senkin nem segíthet. Mindenki csak magán segíthet, még akkor is, ha hitét ebbe a mozdulatlan erkölcsi középpontba veti. A *tökéletesség* keresése, kívánása, elképzelése természetesen az emberi létben is megvan, mint az ember legsajátabb és legjobb létmeghatározottságának kiteljesíteni akarása, ám számára – evilági, testtel bíró, gyakorlati lény számára – ez a tökéletesség csak a keresés, a kutatás, a vágyódás, az akarás, tehát a *tökéletlenség* formáiban adott, s valójában másfajta tökéletességet a létezők világában elképzelni sem tudunk.

Itt azonban nem arra a kérdésre keressük a feleletet, hogyan lesz szubjektum az egyes ember a dologi világ elsajátításában, hanem arra, hogyan lesz szubjektum egy másik szubjektummal való kapcsolatában, hogyan szabadulhat meg attól a kényszer-től, hogy a másik embert tárggyá tegye s ezzel magát is elveszítse benne. A filozófia állíthatja az ember szubjektumszerűségét, de formailag ekkor is tárggyá teszi az embert. A filozófia tudhatja, hogy az ember nem tehető tárggyá, sőt azt is tudhatja, hogy tudása sajátos formája révén mégis tárggyá teszi az embert. Ám ennek a tudásnak csak akkor van értelme, ha lemondanak alkalmazásáról. Szubjektum a másik emberrel csak gyakorlatilag érintkezhet szubjektumként, csak a gyakorlatban nyilatkozhat meg szubjektuma teljességében, egyenrangú félként, a létezés nyitott folyamatában. Mindez még nem ok arra, hogy lemondjunk a filozófiai tudásról. De a szubjektum-filozófia legtökéletesebb alkalmazása az lesz, ha nem alkalmazzák, legjobb megvalósítása az, ha nem valósítják meg. Ez a filozófia a belátás filozófiája, annak belátásáé, hogy a filozófiák megvalósítása nemkívánatos. Tudás ez, de mindenekelőtt a tudásról való tudás, a tudásban rejlő erkölcsi veszélyekről való tudás. Azt tudja és azt tanítja, hogy nem szabad tárggyá tenni a másik embert, s hogy a tudás – bármire irányuljon is eredetileg – mindig a másik ember, más embercsoportok tárggyá tevésére, azaz alávetésére, leigázására, irányítására fut ki. S mert így tudja, ezért tudnia kell azt is, hogy még ha e negatív formában is, de maga is tárggyá teszi a másik embert, azért csupán kitérő lehet, bevezetés abba a létbe, amelyben nem lehetséges filozófia, mert nem megengedett a másik tárggyá tevése. Ez a filozófia végső soron egy erkölcsi felismerésre szorítkozik, nem megváltoztatni akarja az életet és a gyakorlatot, hanem utolérni. Nem eszmét hirdet, amelyet ezt követően megvalósítanak, hanem eszmét talál, megtér a valóságos élethez. Ez az eszme címszószerűen összefoglalva: a filozófia meg nem valósítása.

A szellemi és gyakorlati létmódok közötti különbség bizonyos esetekben ellentétté fokozódhat. Ilyen ellentét van az eszme-gyakorlat és a gyakorlat eszméi, a szellemi alapon történő valóságkonstruálás és a gyakorlati alapon történő eszmélkedés között. Ami filozófiai síkon maradva, filozófiai szempontból esetleg az emberi mivolt ki-

elégitő felfogásának tűnik, az az *eleven személyek közötti* kapcsolatban, élethelyzetben, tehát erkölcsi és pszichológiai síkra átkerülve, elviselhetetlenné és túrhetetlenné válik. Mert úgy jelenik meg, mint az egyik fél tudása a másíkról, vagyis a másik fölébe kerekedés, a másik tárggyá degradálása és a személytelen és szenttelen tudás képviselése, amely az adott szítuációban mégis személyessé és elfogódottá válik. Így van ez akkor is, ha a tudás álláspontjára helyezkedő nemcsak a másik személynek adja ki-merítő és logikailag talán következetes elemzését, hanem önmagának, saját helyének és szerepének is, beleértve ebbe még a tudás korlátain és erkölcstelenségén való ke-sergését is. Mert akárhogy legyen is, ezzel valójában a tényleges, gyakorlati részvételt, a cselekvő és elkötelező részvételt akarja megtakarítani magának, miközben még tanácsokat is ad a másíknak. S mindig az a meglepetés éri, hogy *hölcességével* nemcsak semmit nem old meg a szítuációban, de még el is mélyíti a konfliktust vagy vál-ságot, amelybe kapcsolata egy másik emberrel került.

Úgy jelenik meg itt a filozófiai tudás, a Szellem, mint ama titokzatos és szerencsét-len sorsú démon, aki az életet akarja, ám mihelyt hozzáér, az élet holt matériává der-med. Mivel a Szellem nem-életként határozza meg önmagát, azért az életben, életsze-rűen nem kaphatja meg az életet. Azaz kívülről és tét nélkül akarja megkapni az éle-tet, anélkül, hogy belebocsátkozna az élet anyagi folyamatába. Megkapni akarja, hogy az övé lehessen és megkapni akarja, mert nélküle a Szellem nem lehet teljes, nem lehet önmagán nyugvó: az élet vele szemben áll s ezért magába kell kebeleznie. De neki csak a nem-élet juthat. Mert a Szellem valójában nem élni akar, hanem bírni, nem kapcsolatba kerülni, hanem megszerezni, nem elfogadni, hanem megszüntetni. Ebben a filozófiai mítoszban a modern egyén, a tudatszerű individuum kínja és boldogtalansága jelenik meg. A modern individuum *szellemalak*, szubjektumszerűségét csak a *szellem szférájában* eli meg, kizárja magából az életet, a másik embert, az egész világot. Mikor a szubjektumszerűség szellemi princípiummá válik, vagyis az egyén saját tudatába bábozódik, elveszti testi-természeti, kollektív-gyakorlati, kozmikus dimenzióit, mikor minden, ami valósággá válik belőle, elidegenül tőle, mikor minden közösséget elveszített, akkor *a másik emberrel is csak mint tudat a tudattal teremthet kapcsolatot*. Csakhogy épp azért, mert tudat – a másikat csak tárggyává tudja tenni. Szeretni akarta, életét szerette volna megkapni, s mégis elpusztítja, szembeállítja magával. Mert tudat. S mert tudat, mindennél jobban sóvárogja a szubjektum teljes-ségét, mindennél erősebb benne a vagy, kítőrni innen, átszakítani a tudatot. Ám ezzel megint csak nem a szubjektum teljességéhez, hanem csak a semmihez jut el: a narkó-zis, az álom, a halál a szubjektumszerűség végét is jelenti. A tudatszerű individuum élete folytonos szenvedés és boldogtalanság, hiszen mégiscsak egy testi és gyakorlati lény „összezsugorodása”, „csonkulása” ez, aki csak ritkán képes élvezni kizáródását a világból, „tisza szellemmé” parolgását. A tudatszerű individuum képtelen kapcsola-tot teremteni a másikkal, mert – lévén tudat – kénytelen tárggyáva tenni őt. Ezt csak akkor kerülhetné el, ha kibújhatna a tudatszerűség bájából. Kérdés azonban, hogy lehetséges-e ez egyáltalán? Nem csupán deklarált, merőben szellemi fogantatású, te-hát mesterséges konstrukció lenne-e az a személyiség, amely önerőből próbálná meg kirángatni magát a tudat-mocsárból? Hiszen ezzel csak megismételné a másik olda-lon azt, amitől szabadulni akar: szellemi alapon és erőszakosan teremtene a régi lét helyett újat. A szubjektumszerű individuum, akinek életében a tudat csupán a szemé-lyes lét egyik aspektusa, nem jöhet létre szellemi erőfeszítés eredményeként. De ho-gyan jöhet létre akkor és létrejöhet-e egyáltalán?

*

Minden társadalmi szítuációban, egyéni élethelyzetben, személyek közötti kapcsolat-ban, ahol *eszméileg* tárggyá teszik a másik embert, ahol az egyik fel az *eszmét* képvi-

seli, tehát *kívül helyezkedik* a helyzeten és mégis *ebben*, mégis a helyzet által fogva tartott személlyel akarja elfogadtatni kívül született igazságát, mint „helyesebbet”, ott többé nem lehet szó *egyenlők* kapcsolatáról. A másik ember tárggyá alázásában és a tudás révén, a tudással igazolt fölébe emelkedésben megjelenik a Rossz. Nem önmagában a tudás, a ráció, a tudat problematikus itt, hanem a *tudás funkciója*, azaz tudásként való elválasztása a gyakorlattól azért, hogy utána az egyik személy vagy az egyik társadalmi csoport álláspontját igazoló „helyes”, „objektív” tudásként térjen vissza ugyanoda a másik személlyel vagy a másik társadalmi csoporttal szemben. Ez a tudás funkciójában emberellenes, *téritő* – azaz az eleven személyt saját tudatától, saját helyzete szubjektumszerű átélésétől *eltérítő* – tudás.

Ezért, ha a tudatszerű individuum meghaladását a létben nem a régi, hagyomány vezérelte közösségi társadalmak bornírt teljességéhez való visszatérésként képzeljük el, akkor ez elegendően érzékeltethető a filozófiai és etikai címszavaknak egy görög szócskával való megfejtésével: ‚autos’, vagyis ‚ön’, ‚önmagától’ stb. Például: öntudat, önmeghatározás, autonómia, önkormányzat, öngazgatás, önnevelés. Nemcsak arra utal ez, hogy *nem* vagyunk egy másik tudat és egy helyzetünkől idegen tudás tárgyai többé (egyébként mi magunk is tárggyá, eszközzé alacsonyíthatjuk önmagunkat, ha valamely eszmével azonosulunk, s alávetjük neki életünket), hanem arra is utal, hogy minden tekintetben, teljesen *alanyok* vagyunk, hogy erkölcsi mércénk minden tekintetben az ember szubjektumszerűsége. Mert a másik ember szubjektumszerűségét csak akkor tudjuk elismerni, csak akkor tudjuk szeretni, ha mindenekelőtt mi magunk szubjektumok vagyunk már, helyesebben: nem vagyunk tudat-lények.

De nemcsak az alanyiság kiteljesítését célozzuk meg az autonómia igylenésével, hanem megszűnik az önállóság, a személyes vagy csoportos különállás külső kritériuma is. A tudatszerű individuum korában, jelenünkben ugyanis az egyéniséget, a személyt csak *másként*, *eltérésként* tudjuk definiálni, azaz létét a világ csak annyiban ismeri el, annyiban veszi tudomásul, amennyiben az a normától, a természetestől eltér. A szubjektumszerű individuum számára a „másként” megszűnik az individuum szabadságjelzője lenni. Mégpedig nem azért, mert megszűnik mássága, mert újra eltűnik különös arca valamely általános közösségben, hanem azért, mert mássága nem korlátozódik a tudat szintjére, kiteljesedik és az egész szubjektum szintjén létezik. Ezzel mássága *természetessé* válik, nem szorul többé bizonyításra, semmiféle előzetes szellemi erőfeszítésre, megmutatásra. A tudatszerű individuum másságát így fogalmazhatná meg: eltérek, tehát létezem. A szubjektumszerű individuum épp megfordítva: létezem, tehát eltérek. Lételem már nem az eltérésben van, hanem az eltérés van léteemben.

De maradjunk még a tudatszerű – s ezért szerencsétlen, boldogtalan, jóllehet szellemileg rendkívül kifinomult – lények világánál, maradjunk önmagunknál és mindenestre szögezzük le: kerülendő, hogy ezzel a tudatszerű individuummal a szubjektumszerű individuum ideálképét, utópiáját *eszmeileg*, Legyen-ként szögezzük szembe, úgy téve, mintha ennek megvalósítása csak rajtunk – azaz megint egyszer: helyes tudatunkon – múlna, mintha a szubjektumszerű individuum Eszméjéből, „tervéből” kiindulva valaha is megvalósíthatnánk azt. Épp ellenkezőleg: a szubjektumszerű individuum fogalmában benne rejlik, hogy nem valósítható meg eszmei alapon, nem jöhet létre mesterségesen, egyének vagy társadalmi csoportok merőben szellemi erőfeszítéseként. Ez persze nem jelenti azt, hogy az érzésben és a gondolkodásban *anticipációként* ne jelenhetne meg a szubjektumszerű individuum (mint például a József Attila-i sorsban és sorokban: „Ehess, ihass, ölelhess, alhass! A mindenséggel mérd magad!” – gondoljuk meg, áttetsző tisztaságában és egyszerűségében milyen távol van ez a „gondolkodom, tehát vagyok” létfelfogásától). De lehetségesek elmozdulások, álláspontok a tudatszerű individuum életkörén és szellemkörén, melyek részint önkéntelenek, részint tudatosak, de sohasem önkényesek. Lehetséges a szubjektum-

szzerű életre való belső, érzelmi és erkölcsi törekvés, ha az valóban belső szükséglet, olyasvalami, ami nélkül nem tud élni az individuum, amelyben ő maga válik boldogabbá. A le-nem-mondás etikája ez, de nem a Legyen maximalizmusáé, s főképpen: nem morál, mivel a személy erkölcsi felelőségének körét nem szűkíti a tudatra és a tudottra.

A tudatszerű individuum korszakának határán állunk. Az átélt szerencsétlenség és boldogtalanság olyan fokán, amely szinte kikényszeríti a tudatból való kilépést. Ennek illuzórikus útja a tudat elvesztése, az önelvesztés kívánása és megvalósítása: nar-kózis, álom, totalitárius kisközösségek és ideológiák. A másik út, amely a tudatot az öntudat fokára emeli, az autonómia, az öngazgató-önkormányzó társulások, társult és szolidáris közösségek felé vezet. A másként gondolkodás szabadságjelszava mára elégtelenné vált, hiszen a tudatban horgonyozta le az egyéni lét kritériumát és csak eltérésként, másságként tudta meghatározni autonómiáját. A szellemi alapon létre-jövő szabadság jellegénél fogva könnyen fordulhat át ellentétébe, könnyen fordulhat az egyének és társadalmi csoportok léte, a konkrét szabadság ellen. A tudat szintjén maradó pluralizmus atomizálódást, pusztá egymásmellettséget jelenthet, a tolerancia pedig közömbösséget, a másik „béken hagyását”. A másként gondolkodás szabadságjelszava a tudatszerű individuum korszakára vall. Felszólítás ez és követelmény, az autonóm lét elismertetésének, a személyes különosság kinyilvánításának egyetlen módja. A másként élés szabadságjelszava túlmegy ezen. Először is nem felszólító jellegű. Mert a Szellem színe előtt egyenlők vagyunk, mégpedig az egyformaság jelentésében, ezért kell mindenáron különböznünk a többiektől; a Természet színe előtt azonban egyenlőtlenek vagyunk, megszüntethetetlenül különbözőek, ám különbözőségünkben *egyenrangúak* is. Egyenrangúságunkat éppen az adja, hogy szubjektumok vagyunk: összehasonlíthatatlanul egyediek és egyszerűek, ám e tekintetben rangsorol-hatatlanok is. Ezért nem lehet különbség ember és ember között, ezért nem tehet *ember* értékbeli különbséget ember és ember között. Értékrangját tekintve minden emberi lény egyenlő, mert szubjektum. Szubjektum – a történeti kifejlődés és a szociális hierarchia minden fokán. De mert szubjektum, minden határon túl különböző is egymástól. Nincs különbség köztünk abban, hogy mint egyének mindenkitől minden határon túl különbözünk. A Szellem egyenlősít, elvonatkoztat a konkrét léttől és rangsorol. A Szellem – az elkülönült Ráció – nézőpontjából meg lehet mondani, hogy ki mentendő ki előbb a tűzbe borult házból: – a világhírű fizikus vagy a részeges csavargó, a zseniális művész vagy az egyik sarokban síró kisgyerek. Az Élet nézőpontjából ez sohasem mondható meg. Meg kell tenni az adott helyzetben, ami megtehető, de nem lehet választani, nem lehet előnyben részesíteni az egyik személyt a másik javára. Vannak értékes és kevésbé értékes tevékenységet folytató vagy életet élő emberek, de nincsenek értékes és értéktelen vagy kevésbé értékes emberek.

Egy korszakban, ahol a szabadságot azon mérik, ki gondolkodik, alkot, viselkedik másként, lassanként mindenki ugyanúgy fog viselkedni: ugyanis a *másként* atomizálja és egyenlősíti az emberiséget. Élni azonban egyszerűen nem lehet másként – mint *másként*. Aki él – csak másként élhet. A másként-élés nem tüntetés, nem botrány, hanem evidencia. Valóban: nem jó meghatározás ez, hiszen még így is az eltérést emeli ki – nem úgy másként, mint eddig, mint a tudat, a Szellem szintjén –, holott éppen a „másként” természetességét, létszerű evidenciáját szeretné kifejezni. A másként-élő nem különc, mert nem a tudatból kiindulva építi ki életmódját, *nem kitalálja* a másként-élést, hanem olyan egyén, aki egyszerűen visszaszerzi életét, kilép a tudatból, a teljes szubjektumszerűséget igényli. A tudatszerűvel és a szellemivel tehát az létszerű és a szubjektumszerű áll itt szemben, de oly módon, hogy az utóbbiak nem kizárják, hanem tartalmazzák a tudat és a szellem mozzanatát is. Nem a tudattalan és szellemtelen érzékiség, a természeti lét teljességének romantikus visszasóvárgását jelenti

tehát a tudatból való kilépés vágya, hiszen a személyiségnek nem megsemmisítése, feloldása, hanem éppen kiteljesítése a szubjektumszerű lét. A szubjektumszerűséget terjesztjük itt ki csupán a tudat, a szellem szférájáról a személyiség testi, gyakorlati, kozmikus létének minden „elemére”. Természetesen itt és most csupán a kiindulópont világos s talán az irányvétel: a tudatból való kilépés, a személyiség tudat-báblétének meghaladása – az erkölcs, a művészet, a politika terén – egyaránt. Ne feledjük azonban: nem *eszmét* valósítunk meg ezzel, hanem *életet élünk*, elkezdjük életünket, élni próbálunk, élni tanulunk, élni segítünk – magunknak, a másik embernek, a közösségnek, a természetnek. Ebben a folyamatban természetesen eszmét is találunk, magunkra is eszmélünk, s ez az eszme a legkülönfélébb ideológiák, vallások, terminológiák nyelvén szólalhat meg. Mert lényege a megélt életben és nem az élet előtt létező gondolatban, tervben, eszmében van. A „másként-élőket” nagyon kevés háborgatják azok az előítéletek és nyelvi-szellemi perpatvarok, melyek a tudat-lényt teljesen elnyelik. Nem az ideológiai háborúk hőse ő, hanem az ideológiák utáni – bár talán nem ideológiák nélküli – korszak „előfutára”. Idézőjelbe kell azonban tenni a szót – „előfutár” –, nehogy valamilyen új avantgardizmus, új elitizmus árnyéka merüljön fel itt az elfogulatlan olvasóban. A „másként-élés” önmagának mond ellent és önmagát rombolja le, ha új ideológiává válik és a létező világgal, a létező emberekkel mint megváltásuk új, szellemi terve helyeződik szembe. A „másként-élés” vagy a gyakorlatban, a személy életében realizálódik, vagy sehol.

Ismételjük meg: a megélt életben magunkra eszmélünk és nem az Eszmére eszmélünk, amelynek kaptafájára életünket húztuk vagy húzták. Magunkhoz térünk, megtérünk és visszatérünk, ami csak úgy lehetséges, ha saját életünkre eszmélünk rá. Hogy ez végső soron *milyen nyelven* történik meg (az életforma nem-verbális nyelvén, a vallás, a művészet, a politika nyelvjárásaiban és zsargonjaiban), az lehet jellemző a személyre és a helyzetre, amelyben van, de végső soron mellékes, mert *olyan forma*, amelyről rég levált minden kötelező tartalom. A nyelv szintjén a legnagyobb fokú önkényességnek lehetünk tanúi egy érvényességét veszített világállapotban, ám a megélt élet, az új tartalom mélyen szükségszerűnek bizonyulhat.

A kérdést valószínűleg nem úgy kell föltenni, hogy mennyire valósítható meg a szubjektumszerű lét *általában* a válságkorszakban, melyben élünk, hanem inkább úgy, mennyire tudom – tudtam – én megvalósítani, mennyire élek – éltem idáig – én, mennyire vagyok eleven és mennyire vagyok halott, élőhalott. A tudatszerű individuum a szellemmé szétozlás egy pontján ugyanis valóban azzá válik – *élőhalottá*. Ebben az értelemben a modern kommersz kulcsfigurája, a *zombi* egyetemes kulturális metafora, melyben attól iszonyodunk el és hőkölünk vissza, amivé legkönnyebben válhatunk mi, tudatszerű lények – az élőhalottól. A kérdés az, hogy én mennyire tudok szeretni, mennyire szeretem a másik embert, a természetet, mennyire maradtam nyitott a világ befogadása számára? A kérdés az, mennyire vagyok képes túlmenni saját tudatomon a világért, a másik emberért érzett felelősség vállalásában. Hiszen, aki csak saját tudatában él, annak közömbös minden, ami rajta kívül zajlik, annak mindegy, mi fog történni utána, ahogy végső soron az is, mi történt előtte. „Utánam a vízözön”, mondhatná minden tudat-lény, mert számára saját halálának színe előtt a lét egésze értelmét veszti.

A „másként-élő” felelőssége nem ott ér véget, ahol szándéka egybeesik cselekedetének eredményével. Sőt, ezt a felelősséget nem a vége, hanem a kezdete felől lehet csak megragadni. Ott kezdődik, ahol a jövőtehetetlen megtörtént és ahol újra meg újra megtörténik. A tudat-lény persze nem ugorhatja át saját árnyékát, de elkezdhet valamit s éppen ott, ahol mindaddig a számára és a világ számára legrosszabb rejtett, ahol az erkölcs elveszítette számára értelmét: a halálnál. Mert ha nem is lehet belőle egy csapásra és szellemi alapon szubjektumszerű individuum, mégis túlléphet azon a

szellemi horizonton, melyet a tudat kijelöl számára. Hogyan? József Attila két hexameterre tökéletes válasz erre a kérdésre: „Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis! / Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.”

A „másként-élő” mindig saját feladatát látja az életben és nem másokét. Nem mások helyett él, s nem engedi, hogy helyette mások éljenek, hogy elvegyék tőle saját életét. Amit ő megtehet, azt senki más nem teheti meg helyette. Nem szolgál tehát és nem helyettesít másokat, önmagát sem, mert önmagából sem csinál istent, tekintélyt a maga számára: *meglett ember* – „... akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja” és: „ki nem istene és nem papja / se magának, sem senkinek.” (József Attila)

A „másként-élő” nem nevelő. „Másként-élésre” nem kell, nem lehet nevelni, legalábbis abban az értelemben nem, hogy a másik ember a nevelés tárgya. Ha nevelés egyáltalán lehetséges, akkor az egyetemes emberi kultúra, a természet, a másik ember, a szabadon választott közösség szeretetében, kit-kit *önmagára* kell nevelni, engedni kell, hogy önmagára nevelődjön. Mert csak így, önmagához eljutva juthat túl önmagán, hiszen az ember – e tökéletlen lény, e teremtmény – sohasem elég önmagának.

A „másként-élés” nem lehet Eszme, nem valósíthatja meg mozgalom. Nem szabad ugrásként, totális fordulatként elképzelni a történelemben vagy a személyes életben. Ez újra csak prófétizmushoz és végső soron ön- és világpusztításhoz vezetne. Csupán azt jelenti, hogy el lehet kezdeni, s aki már nem bírja tovább, el *kell* kezdenie a tudatlétből való kilépést vagy inkább kihátrálást (ezért is olyan groteszk látvány egy-egy „másként-élő”). Nem nagy, ünnepi kivonulás ez, hanem csöndes, esendő, de a jóra nyitott, érzékileg-szellemileg kitágult hétköznapi élet. Elkezdni pedig könnyű. Csupán arra van szükség, hogy *életet* éljünk, az egyetlen, amelyet élhetünk – a magunkét. Nem *mások* életét, nem *mások helyett* életet és nem is *Eszmék* életét, melyeknek így vagy úgy, de csak tárgyai és eszközei lehetünk.

TARNAY BRÚNÓ

Válasz Szilágyi Ákosnak

Nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam Szilágyi Ákos írását, mert mindig érdekelnek a másként gondolkodók. Mondhatná valaki, hogy „nyitott kapukat dönget”, mert hiszen napjaink bölcséleti kutatása nem „tudat”-filozófia, nem a descartes-i „cogito”-ból indul el, hanem mindig is már a MÁS-ból: abból, ami más, mint a tudat, más, mint a gondolat, vagyis ami természet, ami más, mint az én világom, vagyis a közösségből, ami más, mint a mi kulturális jelenünk, vagyis a történelemből. A „Szellem” filozófiájának nagyhangú retorikája sem mennydörög többé az egyetemek előadótermeiben – hol vagyunk már Bradley, Bosanquet, Croce, Gentile hegelizmusától? Egymásba harapó unokáik: a Harmadik Birodalom és a gyarmatosító fehér em-